

Др Сенка БАБОВИЋ-РАСПОПОВИЋ*

ФОРМИРАЊЕ ЗЕТСКЕ БАНОВИНЕ И СОЦИЈАЛНО ЕКОНОМСКИ УСЛОВИ ЗА УВОЂЕЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ У ЊЕН УНУТРАШЊИ ЖИВОТ

Манифестом од 6. јануара 1929, краљ Александар Карађорђевић суспендовао је правни и политички поредак Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца који је био заснован на Уставу из 1921. год. Укидање свих облика парламентарне демократије у Манифесту је образложено и потребом да се заустави "духовно расуло и народно разједињавање" и да се створе услови за јачање принципа "народног и државног јединства". Обезбјеђивање грађанског приоритета принципу државног и народног јединства захтијевало је и одређене промјене у самој управној структури државе. У том смислу Манифестом је изричито захтијевано "да се у што крећем времену постигне остварење оних установа, оне државне управе и оног државног уређења, које ће најбоље одговарати општим народним потребама и државним интересима".¹ Захтјев круне истакнут у Манифесту, који се односио на стварање нове управне структуре у држави, нормативно је реализован доношењем Закона о називу и подјели земље на управна подручја октобра 1929.²

На основу овога закона приступило се административно-територијалној реорганизацији земље формирањем 9 административно-територијалних цјелина. Овом реорганизацијом ранија подјела земље на области³ замијењена је подјелом на веће административно-територијалне цјелине - бановине.

* Аутор је научни сарадник у Историјском институту Црне Горе, Подгорица.

¹ Краљ Александар Карађорђевић, *Моје драгом народу свим Србима, Хрватима и Словенцима*, Алманах шематизам Зетске бановине, Сарајево 1931, 3.

² *Закон о називу и подјели Краљевине на управна подручја*, Алманах шематизам Зетске бановине, 5

³ *Уредба о подјели земље на области*, Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918-1988, шем. збир. док.*, Београд 1988, 199

I

Сажимањем Зетске и Дубровачке области као и дјелова Ужичке, Мостарске, Рашке и Сарајевске - организована је Зетска бановина са сједиштем на Цетињу. Указом краља Александра од 9. октобра 1929. за бана Зетске бановине постављен је армијски генерал Крсто Смиљанић. Он је допутовао на Цетиње 10. новембра а 11. ступио на дужност. Смиљановићевим ступањем на дужност, на годишњицу потписивања примирја и окончања Првог свјетског рата,⁴ уведена је у живот Банска управа Зетске бановине. Дан раније престао је рад Обласне управе Зетске области.⁵

У културно-историјском и географском погледу територијални састав Зетске бановине био је веома разноврстан. Поред Црне Горе, око које је извршено обједињавање ове административне јединице, Зетска бановина је захватила сјеверозападни дио јужне Србије, односно Рашку област с Метохијом, сјеверни дио Косова, југоисточни дио Босне и источну Херцеговину, Боку, Дубровачко приморје са Дубровником и острвима Корчулом, Мљетом, Лопудом и Локрумом.⁶ Овакав територијални састав Зетске бановине недвосмислено је указивано на њен посебан политички значај у Краљевини Југославији, односно на мјесто које је Зетска бановина имала у реализацији 6-то јануарског програма⁷. Ради се наиме о томе

⁴ Слободна мисао, Никшић 1929, бр. 375.

⁵ Зетска област је једна од крупних историјских тема која до сада није била предмет посебних историографских истраживања.

⁶ Зетска бановина захватала је површину од 30.741 км², или 12,4% државне територије Краљевине Југославије. Од бивших области из претходне административно-територијалне подјеле, обухватала је: цијелу Зетску област (осим среза Баковичког), јужни дио Дубровачке области (срезове Корчула и Дубровник), југоисточни дио Мостарске (срезове Билеће, Гацко, Љубиње, Невесиње, Столац и Требиње), јужни дио Ужичке области (срезове Бјелопољски, Бољанички, Милешевски, Нововарошки, Пљеваљски и Прибојски), већи дио Рашке области (срезове Дежевски, Митровички, Моравички, Сјенички, Студенички и Штавички) и од Сарајевске области срез Фочански. У административном погледу Зетска бановина је подијељена на три окружна инспектората, 32 среза са шест средских испостава, један самоуправни град и 305 општина. Административно сједиште Бановине било је Цетиње.

На сјеверозападу Зетска бановина се граничила са Приморском бановином, линијом која је полазила од Корчуле и ишла полуострвом Пељешац на сјевер до сјеверозападних граница срезова Столац, Невесиње, Фоча, све до Трескавице. На сјеверу према Дринској бановини гранична линија је ишла сјеверном границом фочанског, пљеваљског, прибојског, нововарошког, моравичког и рашког округа до Јелице планине. На истоку Бановина се граничила са Моравском бановином. Граница је била повучена границом среза Рашког, преко Ибра на Жељин планину, и Копаоником на Суво рудиште и Пилатовац, а затим источном границом Источког среза до тромеђе Зетске, Моравске и Вардарске бановине. На југу Зетска бановина је допирала до Вардарске бановине, а граница са њом ишла је јужном границом срезова Источког и Пећког и државном границом с Албанијом. Југословенско-Албанска граница ишла је преко планина Проклетије, Комови до Скадарског језера и на западу Бојаном до морске обале.

⁷ *Зетска бановина, геополитичка и етнографска разматрања*, Српски књижевни гласник, Београд бр. 4/1940, стр. 279-284; бр. 5/1940, 377-382.

да су административним границама Зетске бановине обједињене области које су до стварања заједничке државе 1918. представљале на једној страни територију националних држава (Црне Горе и Србије) а на другој области које су до уједињења биле под управом Аустро-Угарске (Приморски дио, Бока Которска и Дубровник) односно до Балканских ратова 1912. под управом Турске (континентални дио, дјелови бивше Ужичке и Рашке области). Због чињенице да су ове области имале и различито културно-историјско наслеђе, а да је 6-тојануарски програм својом идеолошком димензијом требало да "уклони сметње" југословенском националном развоју, Зетска бановина - односно њена управна структура - имала је значај чиниоца који треба да поспјешити те процесе како у свом административном оквиру тако и према сусједним бановинама.

Стварање бановина носиоци 6-тојануарског програма образлагали су потребом да се "прекрате заувјек историјске границе" које су представљале "сметњу" националном развоју и истовремено њихово формирање везивали за успјешан привредни раст земље. Међутим, када се има у виду привредна структура ове бановине, јасно је да се не може говорити о привредној димензији програма, јер Зетска бановина, дотирана по свим ставкама буџета, није била "снажна и за живот способна управна и привредна јединица". На другој страни, чињеница да се око бивше Краљевине Црне Горе извршило обједињавање и територијално сажимање сусједних области и тако формирала Зетска бановина, недвосмислено говори о централној позицији идеолошке димензије шестојануарског програма којој је Црна Гора са својим културно историјским наслеђем требало да да јачи подстицај.

Културно-историјска прошлост Црне Горе, богата идејама слободе, државотворне и родољубиве свијести била је за носиоце програма сигурна залога за распрострањавање идеја о великој југословенској отаџбини. Државне свечаности 1925. поводом преноса костију владике Петра II Петровића Његоша на Ловћен,⁸ којима је присуствовао краљ Александар Карађорђевић, везивале су културно-историјску прошлост Црне Горе за југословенске интеграционе токове на начелима касније формулисаног 6-јануарског државног програма. Исте године "Ловћенски одјек" у тексту "На прагу новог живота" писао је: "Црна Гора има јасну мисао и јасно сјећање за јединство расе, онако како су га схватили: И. Гундулић, Д. Обрадовић, Љ. Гај, Рачки, Његош, Враз, Прерадовић, Ј. Скерлић, Цвијић".⁹

Те традиције југословенских народа о којима је писао "Ловћенски одјек" отварале су за носиоце програма могућу перспективу за формирање југословенског националног јединства. Управо подјела земље на бановине и измјена државног имена требало је да поспјеше даљи развитак тих традиција, на којима ће се "најприје стићи државно и духовно јединство".

⁸ *Сјоменица Пејтра II Пејтровић Његоша - Владике Рада 1843-1851-1925*, Цетиње 1926. године.

⁹ Ловћенски одјек, Цетиње 1925, бр. 3.

Читав процес распрострања и утврђивања шестојануарског програма означен је као "реформски курс социјалне и националне обнове". У том процесу идеали и задаци "новог времена", како је говорио бан Зетске бановине Крсто Смиљанић, били су да се очува "тешко стечена и скупо плаћена национална независност" и да у том смјеру треба повеести "одсудну и енергичну борбу на културном пољу, са истом енергијом каква је вођена раније на бојном пољу"¹⁰.

Мјесто Црне Горе у Зетској бановини, које јој је одредила историјска прошлост, и везивање њене националне и политичке мисли за б-тојануарска начела показују суштину југословенске идеологије. Тим више што је и Зетска бановина захватила највећи дио територије некадашње српске средњовјековне државе, чије традиције је новим програмом требало уздићи на ниво заједничог наслеђа и осигурати осјећање поштовања од стране друга два народа - Хрвата и Словенаца. Сама суштина шестојануарске југословенске националне интеграције састојала се у повезивању српског националног корпуса и хрватског политичког и културног препорода нитима југословенске идеологије, коју су носиоци б-тојануарског програма уздигли изнад националних и културних идентитета југословенских народа.¹¹

Конкретне инструкције о распрострањању југословенске националне идеологије, Краљевска банска управа Зетске бановине упутила је органима опште управе у другој половини септембра 1930 год. Помоћник бана доставио је свим начелницима одјељења банске управе, окружним инспекторима, среским начелницима, управнику полиције, свим среским испоставама и предсједницима градске полиције Распис који је банској управи упутио председник министарског савјета и министар унутрашњих послова Краљевине Југославије Петар Живковић. У Распису претсједника Министарског савјета шире је образложен б-тојануарски програм, његов смисао и садржина и дата конкретна упутства за његову примјену. Према распису генерала Живковића, основу новог политичког програма садржала је Декларација краљевске владе од 4. јула 1930. У њој је наведено да је "државни и национални програм одређен у новом режиму са два историјска чина Њ. В. Краља, који су основа државног и националног живота и развоја Краљевине Југославије и то Манифестом од 6 јануара 1929...и Законом од 3 октобра 1929..."¹² Из ова два "чина" и изјаве краља Александра, како се наводи у овом акту "заповиједно" су произлазили и закључци и директиве о раду краљевске владе, који је "мора/о/ бити потпуно одређен и хомоген у схватању појединих главних питања, и чврст и сигуран у консеквентном спровођењу политике и акције".¹³ Акт

¹⁰ *Наши идеали и наши задаци*, Слободна мисао, Никшић 1929, бр. 380.

¹¹ Више о југословенству: Василије Крстић, *Српскохрватски односи и југословенска идеја 1860-1873*, Београд 1983, Никола Дуганџија, *Југословенство*, Београд 1985, Предраг Матвејевић, *Југословенство данас*, Загреб 1982.

¹² *Декларација краљевске владе и упуће за рад органа опште управе*, Државни архив Црне Горе (ДАЦ), Архивско одјељење Подгорица (АОП), Збирка докумената о радничком покрету ф.1, док. од 1. 03. 1930.

¹³ Исто.

председника Министарског савјета је у том смислу имао наредбодаван карактер. У њему је захтијevano да се са текстом Декларације краљевске владе упознају све структуре банске управе, да проуче текст Декларације и да се "по њеним интенцијама и упутима у свом раду управљају". Оживотворење принципа "државног и народног јединства", садржаног у Декларацији, захтијevano је од државних органа "свију струка", а нарочито "оних унутрашње управе, који су у непосредном и сталном додиру са народом"¹⁴. Од представника управних власти захтијevano је да се у правцу заштите и снажења идеје државног и народног јединства, како у службеном раду тако и у приватном животу, непристрасно, законски и енергично "покажу народу његову једнакост пред законима и улију му повјерење у /данашње/државно уређење, поредак и велику југословенску мисао, који ће му једино помоћи да дође до потребне духовне и материјалне културе и обезбиједити мир и сигурност..¹⁵

Као представник краљевске владе, и први и највиши носилац власти у бановини, бан је према овим инструкцијама био у обавези да "нарочито" води рачуна да старјешине надлештава унутрашње и опште управе у свом раду буду "задахнуте" радом на утврђивању 6-тојануарског програма. Бан је био обавезан да надзире и сво остало чиновништво ван опште управе и да се стара да и оно ради у истом правцу, "како би све снаге државног апарата са прегалаштвом прионуле великом послу јачања и чувања идеје народног и државног јединства и општег државног и народног препорода"¹⁶

Помоћник бана Зетске бановине је сагласно овим инструкцијама председника Министарског савјета од управних власти у форми наређења захтијevano да се са њиховим садржајем упознају сви органи опште управе и да им "нареде да добро проуче декларацију" и издају "пропратно наређење" како "да се по њима у свом раду управљају". Управне власти су требале да се старају да рад органа опште управе буде у духу декларације, и биле су овлашћене да предузму законске мјере у случајевима да се одступи од духа декларације и издатих наређења. Њихова обавеза је била и да установе тачну евиденцију и прикупе све податке о чиновништву на подручним им територијама, да о организацијама са југословенском идеологијом "нарочито поведу рачуна" и да се тим организацијама "помогне у свему". Такође је тражено да се евидентирају "најбољи грађани" који се интересују "за народне потребе, а који су упућени у економске, привредне, просветне и хигијенске прилике свога краја" који би могли бити ангажовани на утврђивању владиног курса.

На основу поменутог Расписа цјелокупна управна структура обавезана је на распрострањавање и утврђивање југословенске идеологије у Зетској бановини. Ипак, испод плашта југословенске идеологије, коју су носиоци 6-тојануарских промјена распростирали, готово свим средствима која су држави стајала на располагању, и у Зетској бановини стајале су бројне "броне и ограде" које идеолошки програм није могао да надвлада.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

Прве пукотине политичке природе у шестојануарском програму јавно су се манифестовале отпором представника забрањених политичких партија у виду демонстрација на Цетињу и Никшићу 1932. Повод је био долазак високих државних чиновника ради организовања Југословенске радикалне сељачке демократије у Зетској бановини. У строго поверљивој информацији бана Зетске бановине др Уроша Круља, министру унутрашњих послова ове демонстрације означене су као "сепаратистичке".¹⁷ Међутим, осим политичких прилика, ни социјално-економски услови који су владали у Зетској бановини нијесу били погодно тло за прихватање шестојануарског програма.

II

Зетска бановина је углавном припадала Динарском предјелу са крашким планинама и планинама највише области. Рудне планине захватале су мали дио горњег тока Дрине око Фоче, а Родопске масив Копачичке групе, средњи и доњи ток десне обале ријеке Ибра. На простору око Скадарског језера према Никшићком и Гатачком пољу пружао се херцеговачко-црногорски љути крас. Тај дио Бановине био је најсиромашнији крај, са оскудном вегетацијом, без воде и без пашњака. Становништво у овом крају служило се "убловима и чатрњама". Западни дио ове области према Скадарском језеру био је нешто питомији и плоднији.

Најроднији и најплоднији крајеви били су Зетска и Бјелопавлићка равница, као и сјеверни дио Метохије. Површина плодног обрадивог земљишта износила је 246.648 ha, односно захватала је 21,85% укупне територије Бановине. Просјечно на једног становника, према статистичким подацима, долазило је 3/4 ha, или једно рало обрадиве површине. Према подацима Николе Вуча, у Зетској бановни је било 21,95% зиратне земље, 0,58% захватале су баште и вртови, 21,44% ливаде, пашњаци 50,39, виногради 0,71%, воћњаци 1,32% и баре и ритови 3,61%.¹⁸

У привредној структури аграрно становништво у Зетској бановини учествовало је са 80%. Сточарство и земљорадња биле су основне привредне дјелатности. Услови за ову дјелатност били су крајње оскудни, тим прије што је у укупној површини зиратна земља захватала 21,95%, а остале двије трећине захватале су шуме, сувати, пашњаци, крш и голети.

У зони умјерено континенталне климе у срезовима источком, дежевском, плеваљском, невесињском и пећком пружали су се житородни крајеви. Међутим, од Скадарског језера према Гатачком и Никшићком пољу преовладавао је црногорско-херцеговачки љути крас, безводан крај и са оскудном вегетацијом и ограниченим условима за земљорадњу и сточарство. Готово читав простор Црне Горе, Горње Херцеговине и Јужне Далмације представљао је кршевиту област без обрадивих површина и воде. Географски услови чинили су живот становништва у

¹⁷ Краљевска банска управа - Министру унутрашњих послова Краљевине Југославије, ДАЦ, АОП, Збирка за раднички покрет.. В2а-18/32

¹⁸ Више, Никола Вучо, *Пољопривреда Југославије 1918-1941*, Београд 1958.

овим дјеловима Зетске бановине "горким и чемерним". Глад је често походила ове крајеве у којима је "сувишак становништва" био изложен трајном одливу у потрази за економски сигурнијим условима живота.¹⁹ Оскудно обрадиво земљиште, као једини извор живота, у кршевитим и брдовитим дјеловима Зетске бановине, гдје је природни прираштај за првих 10 година постојања заједничке државе био у знатном порасту,²⁰ неријетко је била извор бројних сукоба, неспоразума, честе су биле и размирице око "међа и вода", чак и између најближих сродника. Проблеми око земље увећавани су и у процесу издвајања биолошке породице из кућне заједнице. Потреба за земљиштем у крајње оскудном привредном простору коју су пратиле и неродне године претварала се у глад за земљом. Ова појава постала је готово дио менталитета становништва овог појаса.²¹

Неповољни географски услови за земљорадњу у великом дијелу Бановине нијесу били и једини разлог тешког економско-социјалног положаја становништва у њој. Земља је обрађивана дрвеним ралом и ручним алаткама, које су тешко од тврде земље могле да отму бољи принос. О томе колико су земљорадња и сточарство у Зетској бановини нудили перспективу за стварање бољих услова живота писао је предсједник Трговачко-индустријске и занатске коморе за Зетску бановину Благога Радовић у Извјештају за 1930: "Земљорадња се још увијек примитивно обдјелава. Принос земаљских производа не подмирује ни издалека потрошњу па се мањак мора увозити. Рентабилност земљорадње се не може постићи тим прије не у крају, гдје је земљорадња примитивна, што чини да сељаци, који се претежно баве земљорадњом најгоре стоје у економском погледу".²² У извјештају о сточарству Радовић наводи: "Сточарство је дегенерисано, па као такво не представља ону вриједност какву би требало очекивати у вршењу повољне коњунктуре на сточним тржиштима у земљи и на страни. Данас се вишак стоке може лако уновчити, али су цијене на нашим сточним пазарима дубоко испод паритета других домаћих и страних тржишта. Разлог је у закржљалости стоке и веома тешком нерационалном транспорту стоке на тржишта ван Коморе".²³

Почетком тридесетих година Банска управа Зетске бановине наговјештавала је активније учешће у циљу унапређивања земљорадње. На Првом засједању Бановинског вијећа истакнута је потреба за унапређењем пољопривреде путем организовања "очигледне наставе" замјеном "примитивне ралице којом још и данас обрађују земљу, модерним плугом".²⁴ Рад на унапређењу пољопривреде организован је преко пољо-

¹⁹ Више, Ђоко Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962.

²⁰ Прираштај становништва у првих 10 година било је 1,6% у бројном исказу становништво је увећано за 126.000 ново рођених лица.

²¹ Иван Вујошевић, *Жеља за земљиштем*, Алманах шематизам Зетске бановине, 68.

²² Благога Радовић, *Извјештај о организационом раду Трговачко-индустријске и занатске коморе у Подгорици за 1930*, Привредне прилике у Црној Гори између два свјетска рата, приредио Бранко Радовић, Подгорица 2000, 52.

²³ Исто.

²⁴ *Прво засиједање Бановинског вијећа Зетске бановине*, Алманах шематизам Зетске бановине, 38.

привредних референата, који су проводили на терену "најмање осам до десет дана мјесечно, ради упућивања народа у рационалнији рад по свим пољопривредним гранана".²⁵

Држава је донекле интервенисала у сточној храни, побољшању сточног фонда, организовањем стручних течајева итд. Ипак, све то није било довољно, нити је имало трајнији карактер у погледу резултата у сточарству.

Индустрија и занатство у Зетској бановини нијесу значајније учествовали у њеном укупном доходу. Индустриска уполненост становништва била је занемарљива. У периоду 1934-1938. у Зетској бановини је радило 36 творница са капиталом од 53.404.000 динара и са укупно 654 отворена индустриска радна мјеста.²⁶ Упорјеђења ради, у Вардарској бановини у овом периоду било је 118 фабрика са 4.556 радних мјеста, у Моравској 94 фабрике са 5.866 радних мјеста, у Дравској 403 фабрике са 31.716 радних мјеста, а касније у Бановини хрватској 656 фабрика са 47.594 запослена радника.²⁷

Од укупно 2.193 фабрике и 145.124 радна мјеста, колико их је било у Краљевини Југославији, на Зетску бановину, која је била трећа по величини у држави, долазило је свега 36 фабрика са 654 радна мјеста. До 1918. на простору Бановине радило је 16 фабрика. Овакво стање у погледу индустријализације ове административно-територијалне цјелине било је посљедица развоја у ранијем периоду у овом дијелу Краљевине. У овом периоду ни занатство није боље стајало. Основане су 263 занатске радње, од којих је у 1939. радило 199.²⁸

Опште привредно стање Зетске бановине било је тешко, утолико више што је економска криза паралисала сваку већу активност државе на побољшању њених привредно-економских ресурса. То је имало крупне посљедице за читав програм који је дефинисао шестојануарски манифест.

О укупним привредним приликама на подручју Трговачко-индустриске и занатске коморе Зетске бановине у извјештају Благоте Радовића стоји: "Ниједна привредна радиност на подручју Коморе није достигла такав ступањ развитака, да би условила рентабилност и привредни ефекат (принос) који су неизбјежни у процесу производње."²⁹ Другим ријечима, општа производња на подручју Коморе као посебне привредне цјелине није била у стању да привредним субјектима обезбиједи материјалну добит у мјери која је потребна за опстанак и подмирење производних тошкова. Због такве привредне структуре "привреда коморског подручја је пасивна а њено становништво материјално сиромашно", на-

²⁵ Извештај о раду на унајређивању пољопривреде од средине 1935. до 1937; АЈ ЦПБ-38, ф. 65/171.

²⁶ Статистиска индустрије Краљевине Југославије са адресаром индустријских предузећа, Београд 1941, 66.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

²⁹ Благота Радовић, *Привредне прилике подручја трговачко-индустриске и занатске коморе у Подгорици*, Алманах шематизам Зетске бановине, 86; Благота Радовић, *Привредне прилике у Црној Гори...* 57.

води се у тексту. Због те чињенице подручје Зетске бановине је додатно било изложено оштрини економске и финансијске кризе, која је почетком тридесетих захватила земљу у цјелини.

Рестрикције у државном буџету у циљу савладавања економских ефеката кризе биле су саставни дио свих програма, па и просвјетних и културних. Могућности за привредни раст није било. Негативне посљедице тешких економских прилика осјећале су се у свим областима.³⁰

У немогућности да задовољи елементарне претпоставке свог опстанка, прије свега исхрану, становништво се често задуживало. Позајмице су нарочито погађале сељаштво. Новчане позајмице су добијане од државе, али и од различитих других власника капитала. Овај облик преживљавања у Црној Гори добио је драстичне размјере управо у вријеме реализације шестојануарског програма. Средином 1933. године укупна сума кредита, сеоских и варошких, хипотекарних и других, износила је преко 140 милиона динара. Сваки хектар земље био је оптерећен дугом од преко 2.500 динара. Неки сеоски срезови имали су дуг и од по 2.000 динара по становнику. Укупни годишњи приход државе у Црној Гори по основу камата по једном пољопривредном становнику износио је 1.080 динара, или дужничко-повјерилачким односом исказано, три динара дневно је добијала држава по основу дуга становништва. Највећи дио становништва, око 70% задужених домаћинстава, није могао отплаћивати дуг и престао је плаћати потраживања.³¹ На све ово долазила су разна оптерећења од стране државе у виду пореза, приреза и другог. Све је то затварало могућност било какве трајније иницијативе у области привреде, па и у области културног и просвјетног живота.

За побољшање социјално-економских и привредних прилика у Бановини, на Цетињу је било основано Привредно-здравствено друштво за Зетску бановину, као бановинска институција за побољшање укупног економског и социјалног стања у њој. Члан 1. Правила овога Друштва као главни циљ је истицао: "унапређење цјелокупне привреде и здравствености села и сеоског живота у Бановини". За постизање овог циља, према овим Правилима, Друштво ће: "а) ширити у народу савременија и кориснија знања и начине рада, помоћу очигледних практичних предавања, курсева, изложби, скупова, утакмица итд.; б) увести у народу савременије справе и машине, приплодна грла, сјемене и друго, било на рачун привредника или друштвених Подружина; в) давати различите награде према новчаним средствима и оснивати привредне и здравствене Подружине; г) развијати и ширити задружну свијест и међусобно повјерење код привредника и сузбијати рђаве обичаје; д) ступати у везу са свим друштвеним организацијама у земљи које раде у истом правцу; ђ) издавати привредни и здравствени лист и друге поучне књиге стручне садржине".³²

³⁰ Више, Смиљана Ђуровић, *Државна индустријација у индустрији Југославије 1918-1941*, Београд 1986.

³¹ Никола Ђонових, *Искусства и пошребје Црне Горе*, Београд 1933.

³² *Правила Привредно-здравственог друштва Зетске бановине*, ДАЦ, МЦП, ф. 108/1931

Социјално-економским и привредним приликама у земљи, због изразито тешког стања, бавиле су се и различите друге друштвене организације и удружења, па чак и црква. Митрополија црногорско-приморска упутила је распис - окружницу свештенству оба реда, у епархији црногорско-приморској и захумско-рашкој, да се у својим подручјима "најискреније залажу" и у народу да учествују у раду у правцу програма Друштва, тражећи од свештенства да и оно својим учешћем покаже "очигледан примјер својој средини". Окружницом су на сарадњу у Друштву позване све црквене установе, црквено-општински одбори и манастирске управе, како би и "колективном акцијом и удруженом снагом самог народа могли лијечити тешке економске, здравствене и социјалне недаће, које свакодневно све више и више погоршавају тешкоће живота у овим иначе сиромашним и запуштеним крајевима".³³

Управни одбор Црногорске банке у циљу унапређења социјалног и економског стања у Црној Гори донио је одлуку о организацији штедне међу школском омладином. Омладини средњих, стручних и основних школа, на територији Зетске бановине, подијељене су уложне књижице са основним улогом од десет динара. У ову сврху подијељено је 10.000 књижица. Поред ове акције, Управни одбор је расписао и конкурс на тему унапређења штедне.³⁴

Економске прилике Зетске бановине захтијевале су свакако ангажовање државе, много веће од онога које је она исказивала, и много озбиљније економске програме у циљу стабилизације привредног стања у њој. Ни сама Банска управа није имала осмишљен програм привредног и економског опоравка Бановине. Бан Мујо Сочица је на петом редовном засједању Банског вијећа, јануара 1935. изнио став да је држава осјетно интервенисала у циљу побољшања економских прилика "у новцу и у повластицама за превоз хране", и да Банска управа није адекватно и рационално трошила те кредите, због општих економских и социјалних услова у којима се Бановина налазила³⁵. Државни кредити у Бановини, која је била лишена свих услова за нормалан економски развој, у већини због сталне неродице, морали су се трошити за прехрану становништва и "за спровођење најпотребнијих питања у појединим крајевима Бановине".³⁶

Расправа око усвајања бановинског буџета у бановинском вијећу Зетске бановине за 1935, говори у прилог не само тешким социјалним и економским приликама у бановини, већ и бројним недосљедностима државе која није интервенисала управо према оним срединама које су без сумње захтијевале интервенцију државе у много већем обиму. То би свакако било у пунијој сагласности са програмом који је спроводила. На примјер, Косовска Митровица била је без зграде гимназије, без зграде болнице, среска управа такође није имала своју зграду. Саобрћајно изолован од центра бановине овај крај је најмање требао идеолошких садр-

³³ Исто,

³⁴ ДАЦ, СНЦ, ф. 39/1930.

³⁵ *Сшенографске биљешке V редовног засиједања Банског вијећа Зетске бановине одржаног 14-17 јануара 1935*, Цетиње 1935; Зетски гласник, Цетиње 1935, бр. 7.

³⁶ Исто,

жаја. Вијећник из Косовске Митровице Шабан Мустафић је у расправи навео да је крај који је представљао у бановинском вијећу "потпуно забрављен".³⁷ У нововарошком срезу многа села са по неколико стотина становника нијесу имали своје школе, док су постојеће биле у таквом стању да је према ријечима банског вијећника Воја Поповића у њима било "готово немогуће вршити наставу..."³⁸

Ситуација у погледу школских зграда није била боља ни у бановинском средишту-Цетињу. Начелник просветног одељења М. Ранвајн, је у овој расправи навео да у "осам малих собица учи 800 ђака дневно који се морају три пута дневно изређати како би сви дошли на ред за учење"³⁹

Прилике у Зетској бановини захтијевале су велико ангажовање финансијских средстава у готово свим сегментима унутрашњег развоја. Њене потребе превазилазиле су могућности и саме државе, која је из године у годину морала смањивати буџет или остајати у границама претходне године.

Почетком четрдесетих година Зетска бановина била је и даље привредно неразвијена, са потпуним одсуством индустрије, неразвијеним занатством, запуштеном путном мрежом, са пољопривредом на ниском производном ступњу, са мочварним и запуштеним пољима итд.

У многим мјестима настава је извођена у неподесним и нехигијенским просторијама. Институционална мрежа школских установа била је неразвијена, тако да су основне школе радиле и у "сеоским колибама". Од 870 основних школа 232 су биле смјештене у најмљеним сеоским кућама.⁴⁰

Бан Зетске бановине у образложењу захтјева за зајам наводи да се раније радило "без довољног система и досљедности", због чега је доставио и исцрпно образложење потреба Бановине за њено економско и културно подизање. За унапређење пољопривреде у захтјеву је потраживан износ од 12.500.000 динара, за унапређење сточарства и ветеринарске службе 2.700.000, за пошумљавање крша и голети 6.100.000 динара, за унапређење просвјете 31.200.000, за радове по грађевинарској струци 10.000.000, за најхитније регулационе радове у Зетској бановини 4.383.000, за најхитније радове у снабдијевању становништва пијаћом водом (у безводним крајевима) 5.032.500, за унапређење здравствених установа 24.500.000 и за унапређење трговине, занатства и туризма 12.300.000 динара.⁴¹

Бан је тражио да Краљевска влада преузме обавезу плаћања ануитета по овом кредиту, у цјелини или највећим дијелом из средстава Главне државне благајне, јер усљед биједи и сиромаштва, који у овим крајевима владају није било могуће створити финансијска средства за правилну ануитетску отплату зајма.

³⁷ *Сћенографске биљешке V редовног засиједања Банског вијећа одржаног 14-17 јануара 1935*, Цетиње 1935; Зетски гласник, Цетиње 1935, бр. 7.

³⁸ Зетски гласник, Цетиње 1935, бр. 8.

³⁹ Исто.

⁴⁰ *Захтјеви Зетске бановине за одобрење кредити*, АЈ. МФ КЈ, 65, ф. 35/1940.

⁴¹ Исто.

Министарство финансија одобрило је кредит Зетској бановини код Државне хипотекарне банке, али не у траженом износу, него у износу од 45.000.000 динара. Одобрени износ је био упола мањи од онога који је у захтјеву презентирао, а средства која су по основу зајма дата била су намијењена за следеће послове: за унапређење пољопривреде 1.790.000 динара, за унапређење сточарства и ветеринарске службе 2.700.000 динара, за уређење бујица и пошумљавање голети 6.100.000 динара, за унапређење просвјете 10.000.000 динара, за радове по грађевинској струци 18.410.000, за унапређење трговине, занатства и туризма 6.000.000 динара. Овај износ средстава Министарство финансија предложило је на усвајање Министарском савјету Краљевине Југославије, уз препоруку да "ануитетску службу као и трошкове у вези са закључењем овога зајма сноси држава из својих средстава".⁴² У децембру 1940. Министарски савјет је усвојио предлог Министарства финансија и одобрио предложени износ зајма.

Што се тиче одобрених ставки, оне су мада - значајне - саме по себи биле недовољне за извршење планираних послова. Илустрације ради навешћемо да су се потраживања за унапређење просвете од стране Банске управе у износу од 31.200.000 динара односила на подизање 232 зграде за народне основне школе, затим на довршење зграде гимназије у Котору која се налазила у приватној "старој и нехигијенској згради", за чију кирију се давало годишње 120.000 динара, као и на проширење гимназијске зграде у Требињу, за коју сврху је тражен износ од 1.500.000 динара. Одобреним средствима по зајму у износу од 10.000.000 динара нијесу се могли реализовати ни ти планирани послови, нити завршити остали започети школски објекти који су такође били од великог значаја за културно-просвјетни развој Бановине. Сходно усвојеном износу кредита од одобрених 10.000.000 динара требало је подићи 100 објеката за народне школе, тако да свака општина у којој се налазе школске зграде добије помоћ од 100.000 динара - уз обавезу њених грађана да дају потребни грађевински материјал за градњу. Банска управа је наглашавала потребу да се у овој Бановини приступи радикалним мјерама за побољшање и оздрављење привреде, а нарочито занатства, које је неупоредиво заостајало иза занатства осталих дјелова земље. Услјед тога је било неопходно отворити стручне занатске школе, техничке школе, као и друге сличне установе - да би се смањио прилив дјецe у гимназије, на које су, до тада, превасходно била упућена.

Сви претходно изнијети подаци говоре о економско-социјалној ситуацији у којој се Зетска бановина налазила у почетку и током реализације програма интегралног југословенства. Оптерећеност унутрашњим проблемима свакако није дозвољавала да се ова средина значајније укључи у државну реформу која је Прокламацијом краља Александра зацртана. Умјесто да и сама буде један од носилаца програма југословенизације, Зетска бановина се, укупно узев, растакала у властитим проти-

⁴² Исто.

вурјечностима економског, социјалног, конфесионалног карактера. Због свега тога и позиција Зетске бановине у културној политици Краљевине Југославије није могла бити радикално другачија од укупног стања у коме се налазила.

Senka BABOVIĆ-RASPOPOVIĆ, Ph.D.,

*ESTABLISHMENT OF THE BANOVINA OF ZETA AND SOCIAL-ECONOMIC
CONDITIONS FOR IMPLEMENTATION OF THE YUGOSLAV IDEOLOGY AND
ITS INTERNAL LIFE*

The Summary

After ten years of statehood life of Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians (Yugoslavia), king Aleksandar Karadjordjević had suspended, in 1929, all modalities of the parliamentary democracy, on which the common state was based. Whole social and legal order of the country was adapted to the spreading and fastening of the ideological program of Yugoslavism, with the purpose of stabilization of the young state. Principle of the state and national unity was the civil priority. The essence was to transfer, by that principle, the nationally heterogeneous state creation, which had showed very high level of differences in the internal life, to the unique national-Yugoslav model. The purpose of formation of the administrative-territorial regions called *banovine* (sg. *banovina*) was, with their administrative structure, to accelerate that process and to give it their contribution.

The *banovina* of Zeta, as one of the nine administrative-territorial unites, itself composed of the different regions, with its undeveloped social and economic structure, could not contribute, in larger extent, to the policy of the Yugoslavism; that is one of the reasons of the limited range of the program proclaimed on 6th January.